

เรื่องที่ 2

ภูมิศาสตร์สามแนวทาง

บรรยายครั้งที่สอง

แผนการบรรยายเรื่องที่ 2

ชื่อเรื่อง : ภูมิศาสตร์สามแนวทาง

หัวข้อบรรยาย

- 2.1 แผนภูมิของแพททิสัน
- 2.2 การทับซ้อนและการแยกขาดจากกันของวิชาภูมิศาสตร์ทั้งสามแนวทาง
- 2.3 จุดแข็งและจุดอ่อนของแต่ละแนว
- 2.4 แนวโน้มปัจจุบันของภูมิศาสตร์ทั้งสามแนว
- 2.5 สรุป

แนวคิด

1. ภูมิศาสตร์มนุษย์สามารถแบ่งออกได้เป็นสามแนว คือ แนวความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์และสิ่งแวดล้อม แนวภูมิภาคหรือท้องที่ศึกษาและแนวการจัดตัวทางพื้นที่
2. ภูมิศาสตร์ทั้งสามแนวมีลักษณะทั้งทับซ้อนกันและแยกขาดจากกัน ดังที่แสดงโดยแผนภูมิของแพททิสัน
3. ทั้งสามแนวมีทั้งจุดแข็งและจุดอ่อน จุดแข็งที่สำคัญ คือ จุดแข็งของภูมิศาสตร์แนวการจัดตัวทางพื้นที่ที่ทำให้ภูมิศาสตร์อีกสองแนวมีความเป็นรอง จุดแข็งดังกล่าวคือ การสร้างกฎเกณฑ์ที่เป็นแบบวิทยาศาสตร์
4. แนวโน้มปัจจุบันของภูมิศาสตร์เป็นแบบพหุนิยมเชิงปฏิบัติ คือ คงไว้ทั้งสามแนว โดยถือว่าแนวการจัดตัวทางพื้นที่เป็นแกนหลักและให้ความสำคัญแก่การใช้ประโยชน์ของวิชาต่อสังคมด้วย

วัตถุประสงค์

เมื่อบรรยายเรื่องที่ 2 เสร็จแล้ว นักศึกษาสามารถ

1. อธิบายได้ว่าลักษณะแตกต่างและจุดแข็ง-จุดอ่อน ของภูมิศาสตร์แต่ละแนว เป็นอย่างไร
2. อธิบายได้ว่าการทับซ้อนในเชิงสหวิทยาการระหว่างภูมิศาสตร์แนวการจัดตัวทางพื้นที่กับสาขาอื่นของสังคมศาสตร์เป็นอย่างไร และการทับซ้อนเหล่านี้มีประโยชน์อย่างไร

หัวข้อบรรยาย 2.1

แผนภูมิของแพททิสัน

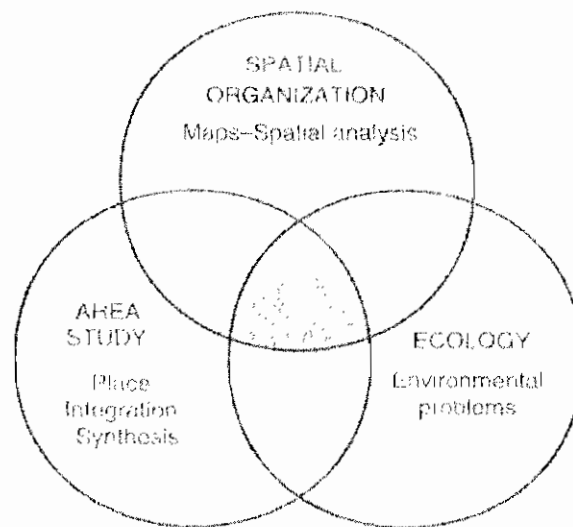
การแบ่งแยกภูมิศาสตร์ออกเป็นสามแนวดังกล่าวมาแล้ว สามารถแสดงให้เห็นอย่างชัดเจนได้โดยรูปที่ 2.1 แผนภูมิตามรูปนี้เรียกกันว่า “แผนภูมิของแพททิสัน” (Pattison's diagram) เป็นแผนภูมิที่ถูกอ้างอิงอยู่เสมอ ทั้งในหนังสือและบทความทางภูมิศาสตร์ ในการอธิบายภูมิศาสตร์ทั้งสามแนวทาง จะอธิบายโดยอาศัยแผนภูมินี้ (ดูรายละเอียดใน Taaffe, 1974, pp. 1-16 ซึ่งเป็นแหล่งที่มาหลักของทั้งเรื่องที่ 2 นี้และเรื่องที่ 3)

ใน ค.ศ. 1964 วิลเลียม แพททิสัน (William Pattison) ได้เสนอบทความชื่อ The Four Traditions of Geography ในบทความนี้ แพททิสันแบ่งภูมิศาสตร์ออกเป็นสี่แนว สามแนวแรกคือ แนวความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์และแผ่นดิน แนวท้องที่ศึกษาและแนวการจัดตัวทางพื้นที่ ส่วนแนวที่สี่เป็นภูมิศาสตร์กายภาพที่แพททิสันเรียกว่า “ศาสตร์โลก” (earth science) ภูมิศาสตร์มนุษย์ทั้งสามแนวแสดงโดยแผนภูมิดังกล่าว

ภูมิศาสตร์มนุษย์ทั้งสามแนวแตกต่างกันที่การเน้นหนัก ภูมิศาสตร์แนวความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์และแผ่นดิน (man - land relation) อาจเรียกอีกชื่อหนึ่งว่า “ภูมิศาสตร์แนวนิเวศ” (ecological view) การให้ความสนใจของภูมิศาสตร์แนวนี้คือ ความสัมพันธ์ระหว่างกันของมนุษย์และสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติและชีวกายภาพของมนุษย์

ภูมิศาสตร์แนวท้องที่ศึกษาอาจเรียกชื่อได้หลายอย่าง คือ “ภูมิภาคศึกษา” (regional study) “ความสัมพันธ์ซึ่งกันและกันในทางท้องที่” (areal interrelationship) และเนื่องจากการศึกษาภูมิศาสตร์แนวนี้ เป็นการศึกษาแบบการบูรณาการปรากฏการณ์ซึ่งมีขอบเขตกว้างขวาง จึงอาจเรียกภูมิศาสตร์แนวนี้ว่าเป็น “ทัศนะเชิงบูรณาการ” (integrative view)

ส่วนแนวที่สาม คือ “ทัศนะทางพื้นที่” (spatial view) หรือ การศึกษา “การจัดตัวทางพื้นที่” (spatial organization) การศึกษาแนวนี้เน้นหนักที่ระวางที่ตั้งบนพื้นผิวโลก จากการเน้นหนักอย่างนี้ของวิชาภูมิศาสตร์ ทำให้มีการให้ความหมายของวิชาภูมิศาสตร์ต่างจากที่เคยกล่าวมาแล้ว ในหัวข้อบรรยาย 1.2 เช่น ในยุคการปฏิวัติเชิงปริมาณที่ต้นตัว การใช้สูตรคณิตศาสตร์ศึกษาบทบาทของพื้นที่ในฐานะตัวแปรพื้นฐานที่มีอิทธิพลต่อทั้งการจัดตัวและการดำเนินงานของสังคม และพฤติกรรมของสมาชิกรายบุคคลของสังคม มีการให้ความหมายภูมิศาสตร์ว่าเป็น “ศาสตร์ทางพื้นที่” (spatial science) คือเป็นวิชาที่ศึกษาการใช้ประโยชน์พื้นผิวโลก และมีการกล่าวกันอีกว่า ถ้ามีได้มีนัยเกี่ยวกับคติที่ถือว่ามนุษย์เป็นศูนย์กลางของจักรวาล (anthropocentrism) แล้ว จะทำให้ภูมิศาสตร์แนวการจัดตัวทางพื้นที่ถูกนำไปสู่จุดที่เป็นแบบเรขาคณิตบริสุทธิ์

รูปที่ 2.1 แผนภูมิของแพททิสัน : แพททิสันแสดงให้เห็นถึงแนววิธี
ศึกษาของภูมิศาสตร์มนุษย์ทั้งสามแนวที่ทับซ้อนและแยกขาดจากกัน
ที่มา : Taaffe, 1974, p.2

หัวข้อบรรยาย 2.2

การทับซ้อนและการแยกขาดจากกันของวิชาภูมิศาสตร์ทั้งสามแนว

ดังที่แสดงในรูปที่ 2.1 จะเห็นว่า ภูมิศาสตร์ทั้งสามแนวมีทั้งส่วนที่ทับซ้อนกันและที่แยกขาดจากกัน พื้นที่ส่วนกลางที่มีสีดำแสดงถึงการทับซ้อนกันทั้งสามแนว เนื้อหาส่วนนี้นับว่าเป็นจำนวนเปอร์เซ็นต์ที่สูงพอสมควรของการวิจัยทางภูมิศาสตร์ทั้งหมด ตัวอย่างการวิจัยที่ตกอยู่ในส่วนนี้ก็เช่น การวิจัยแนวท้องที่ศึกษาซึ่งใช้แผนที่และศึกษารอบคลุมถึงปัจจัยทางสิ่งแวดล้อมด้วย

นอกจากการทับซ้อนกันทั้งสามแนวแล้ว การทับซ้อนของการวิจัยอาจเป็นการทับซ้อนกันเป็นสองแนวในรูปแบบใดรูปแบบหนึ่ง การทับซ้อนอย่างแรกคือการทับซ้อนระหว่างแนวท้องที่ศึกษาและแนวการจัดตัวทางพื้นที่ ตัวอย่างการวิจัยที่อยู่ภายในขอบเขตของการทับซ้อนนี้คือการศึกษาท้องที่ที่เกี่ยวข้องกับแผนที่หรือแบบจำลองทางพื้นที่ แต่ไม่เกี่ยวข้องอย่างชัดเจนกับสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ การทับซ้อนอย่างที่สองคือระหว่างทัศนemannุษย์-แผ่นดินกับทัศนemannการจัดตัวทางพื้นที่ ตัวอย่างการวิจัยที่อยู่ในขอบเขตของการทับซ้อนนี้คือ กรณีการศึกษาการแพร่กระจายและผลกระทบของมลพิษของบรรยากาศ เป็นต้น ส่วนการทับซ้อนอย่างที่สามระหว่างแนวมนุษย์-แผ่นดิน กับแนวท้องที่ศึกษามีตัวอย่างคือ การศึกษาสภาพของสิ่งแวดล้อมภายในภูมิภาคหนึ่งภูมิภาคใดโดยเฉพาะ เป็นต้น

การแยกขาดจากกันของภูมิศาสตร์แต่ละแนวมีตัวอย่างคือ การศึกษาแนวการจัดตัวทางพื้นที่ที่ศึกษากระบวนการทางพื้นที่ที่เป็นนามธรรม โดยไม่พิจารณาความสัมพันธ์ระหว่างกัน ในทางท้องที่ และสิ่งแวดล้อม การศึกษาประเทศเดียวโดด ๆ ที่สังเคราะห์ข้อมูลอย่างกว้างขวาง ซึ่งจัดอยู่ในขอบเขตของการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างกันและกัน ในทางท้องที่ โดยไม่มีแนวการจัดตัวทางพื้นที่และแนวมนุษย์ - แผ่นดิน ในทำนองเดียวกัน การศึกษาเชิงนิเวศอาจดำเนินโดยไม่ใช่แผนที่ โดยไม่มีแบบจำลองทางพื้นที่ และโดยไม่อ้าความสัมพันธ์ระหว่างกันทางท้องที่ ดังเช่นการศึกษาอันตรรกะจากอุทกภัยที่พิจารณาความสัมพันธ์ระหว่างความถี่ของเหตุการณ์ของอุทกภัยของประชาชน และการรับรู้และการตอบสนองต่อภัยอันตรรกะจากอุทกภัย เป็นต้น

มีข้อสงสัยอยู่บ้างในเรื่องของประโยชน์จากการแบ่งวิชาภูมิศาสตร์ออกเป็นสามแนวที่แตกต่างกันนี้ แต่ข้อที่เห็นค่อนข้างชัดเจนก็คือ การเน้นหนักในแนวหนึ่งมากกว่าอีกสองแนว มีผลสืบเนื่องที่สำคัญไม่ว่าในการวิจัย ในการศึกษาอบรมในระดับบัณฑิตศึกษาและในบทบาทของวิชาภูมิศาสตร์ในการศึกษาทั่วไป

ในการวิจัย การเน้นหนักย่อมเป็นสิ่งกำหนดเงื่อนไขของการเลือกหัวข้อสำหรับการศึกษาค้นคว้า ถ้ามีการเน้นหนักที่แนวความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์และสิ่งแวดล้อมของมนุษย์ หัวข้อวิจัยที่เกี่ยวข้องอย่างชัดเจนกับสิ่งแวดล้อมทางกายภาพ-ชีวภาพจะได้รับการคัดเลือก ดังหัวข้อเช่น มลพิษในแม่น้ำ ประเภทของสัตว์ป่าที่ตกอยู่ในอันตรายหรือผลกระทบของการทำเหมือง เป็นต้น ถ้ามีการเน้นหนักที่แนวความสัมพันธ์ระหว่างกันทางท้องถิ่นที่ ปัญหาวิจัยที่ให้ความสำคัญแก่ส่วนที่เฉพาะเจาะจงของโลกมีแนวโน้มจะได้รับการคัดเลือก ดังเช่นกรณีการศึกษาพื้นที่ภาคหนึ่งภาคใดของประเทศ การเลือกหัวข้อวิจัยอาจถูกกำหนดโดยปัญหาซึ่งดูทำว่าเป็นปัญหาเร่งด่วนสำหรับพื้นที่ เช่น ผลกระทบของการศึกษาอบรมอาชีพต่อความจำเป็นทางการแพทย์ เป็นต้น และถ้าหากมีการเน้นหนักแนวการจัดตัวทางพื้นที่ หัวข้อวิจัยที่ให้ความสำคัญแก่องค์ประกอบทางพื้นที่ที่เห็นเด่นชัดจะได้รับการคัดเลือก เช่น หัวข้อเกี่ยวกับการเคลื่อนย้าย โครงข่ายขนส่ง หรือ การวิเคราะห์แบบแผนการตั้งถิ่นฐาน เป็นต้น อนึ่ง แม้หัวข้อวิจัยที่ได้รับการเลือกจะเหมือนกัน แนววิธีสำหรับหัวข้อนั้นจะแตกต่างกันไปตามการเน้นหนักของผู้วิจัย ดังเช่นกรณีมีการเลือกวิจัย หัวข้อการสันตนาการ ในการเน้นหนักแนวมนุษย์-แผ่นดิน ผู้วิจัยอาจให้ความสนใจความสัมพันธ์ระหว่างลักษณะทางสิ่งแวดล้อมที่เลือกและความพึงพอใจเกี่ยวกับความงาม ในการเน้นหนักแนวท้องถิ่นศึกษา ผู้วิจัยอาจให้ความสนใจแก่ลักษณะเชิงเปรียบเทียบของพื้นที่สันตนาการที่แตกต่างกัน และในการเน้นหนักแนวการจัดตัวทางพื้นที่ ผู้วิจัยอาจให้ความสนใจแก่ความสะดวกในการเข้าถึง และการเชื่อมต่อที่แตกต่างกันของพื้นที่สันตนาการ

ในการฝึกอบรมในระดับบัณฑิตศึกษา สำหรับนักศึกษาที่เน้นภูมิศาสตร์แนวความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์และแผ่นดิน นักศึกษาเหล่านี้ควรได้รับการฝึกอบรมให้มีพื้นฐานที่เข้มข้นในศาสตร์ทางกายภาพและชีวภาพที่เกี่ยวข้อง ทาฟฟี (Taaffe, 1974) แนะนำว่า นักศึกษาเหล่านี้อย่างน้อยต้องมีความรู้ในศาสตร์ทางกายภาพ-ชีวภาพวิชาหนึ่งและศาสตร์ทางสังคมสาขาหนึ่ง สำหรับการศึกษาที่เน้นหนักแนวความสัมพันธ์ระหว่างกันทางท้องถิ่นที่เป็นแบบบูรณาการนั้น นักศึกษาในระดับบัณฑิตศึกษาควรได้รับการฝึกอบรมในขอบเขตที่กว้างในสาขาภูมิศาสตร์ระบบ เช่นเดียวกับในสาขาประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมของพื้นที่เฉพาะแห่ง ส่วนการเน้นหนักที่แนวการจัดตัวทางพื้นที่ การฝึกอบรมควรเน้นที่แบบจำลองทางพื้นที่และคณิตศาสตร์ที่จะปรับใช้แก่เรขาคณิตสองมิติ (two-dimensional series)

ทอฟฟี่ยังกล่าวอีกว่า กระบวนวิชาเบื้องต้นในมหาวิทยาลัยก็ควรที่จะแสดงให้เห็นถึงความรู้ที่สัมพันธ์กับทักษะแต่ละทักษะ ข้อพิจารณาที่น่าไปสู่วิชาเรียนสามกระบวนวิชาที่แตกต่างกัน กระบวนวิชาแรกอาจจัดตามความรู้ที่เกี่ยวกับนิเวศศึกษาในสาระสำคัญ เช่น ความรู้เกี่ยวกับภัยอันตรายหรือมลพิษเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อม กระบวนวิชาที่สองอาจจัดตามภูมิภาคของโลก ทั้งนี้โดยให้ตัวอย่างความสัมพันธ์ระหว่างกันและกันทางท้องที่ในส่วนที่แตกต่างกันของโลก กระบวนวิชาที่สามอาจจัดตามแนวคิดที่ว่าด้วยการจัดตัวทางพื้นที่ เช่น การแพร่กระจายและระบบลำดับศักดิ์ นอกจากสามกระบวนวิชาดังกล่าวมาแล้ว ยังอาจมีการจัดวิชาเรียนเบื้องต้นกระบวนวิชาที่สี่ได้อีก คือ กระบวนวิชาที่แสดงให้เห็นความรู้วิชาภูมิศาสตร์ ทั้งสามแนวรวมทั้งส่วนที่ทับซ้อนกันของทั้งสามแนวนี้ ทอฟฟี่กล่าวเกี่ยวกับกระบวนวิชาในมหาวิทยาลัยว่าควรจะเป็นแนวไหนว่า เมื่อถูกถามโดยผู้บริหารมหาวิทยาลัยหรือคณะกรรมการพิจารณาหลักสูตรว่า อะไรที่นักภูมิศาสตร์สามารถสร้างคุณูปการต่อการศึกษาทั่วไป นักภูมิศาสตร์จะตอบคำถามโดยการเลือกกระบวนวิชาในหนึ่งแนวใดดังกล่าว ซึ่งการเลือกของนักภูมิศาสตร์นี้ย่อมสะท้อนการเน้นหนักที่แตกต่างกันในภูมิศาสตร์ทั้งสามแนว

หัวข้อบรรยาย 2.3

จุดแข็งและจุดอ่อนของแต่ละแนว

ภูมิศาสตร์ทั้งสามแนวมีจุดแข็งและจุดอ่อนต่างกัน (ดูรูปที่ 2.3 ประกอบด้วย) สำหรับภูมิศาสตร์แนวมนุษย์-แผ่นดิน จุดแข็งคือความสามารถของภูมิศาสตร์แนวนี้ที่สามารถถูกยืนยันและถูกเข้าใจได้อย่างชัดเจน นอกจากนั้น ภูมิศาสตร์แนวนี้ยังสามารถบ่งชี้ปัญหาชุดหนึ่ง ๆ ได้ ความชัดเจนของการบ่งชี้ปัญหานี้เองที่ทำให้นักภูมิศาสตร์สมัยศตวรรษที่ยี่สิบ สร้างผลกระทบต่อนโยบายสาธารณะได้บ้าง ส่วนจุดอ่อนของภูมิศาสตร์แนวนี้ก็คือ ขาดกฎเกณฑ์ทั่วไป การศึกษาผลกระทบของสิ่งแวดล้อมรายหนึ่งไม่อาจนำไปใช้แก่การศึกษารายอื่นได้

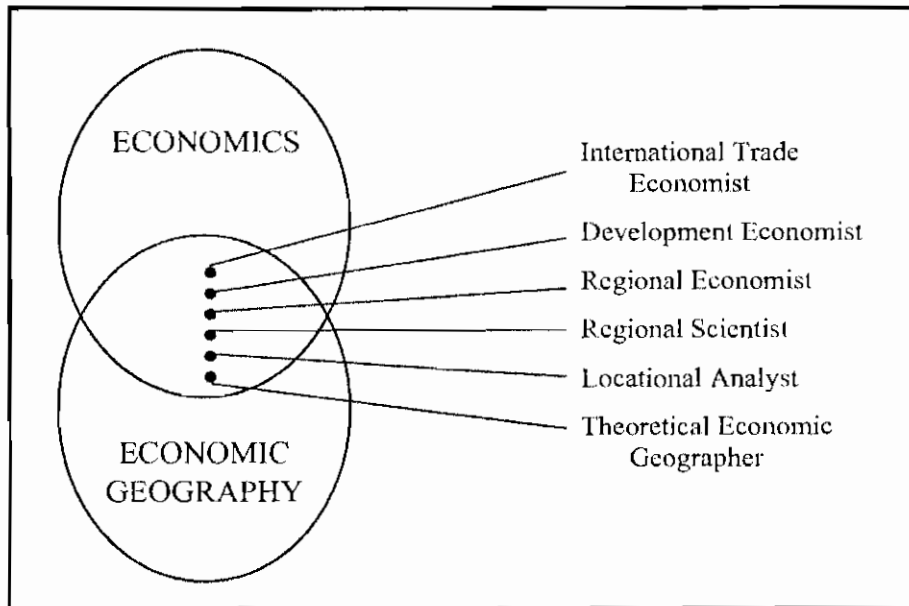
ส่วนภูมิศาสตร์แนวท้องที่ศึกษานั้น จุดแข็งของมันคือ ความสะดวกในการศึกษากล่าวคือ การศึกษาแนวนี้เป็นเสมือนหนึ่งเป็นการนำปรากฏการณ์ที่หลากหลายลงมาบรรจุไว้ในภูมิภาค ซึ่งถือเป็นภาระบรรจุ ประโยชน์ที่ได้จากการศึกษาแนวนี้คือ การนำไปสู่งานที่มีประโยชน์ได้แก่ การสำรวจการใช้ที่ดินในพื้นที่เมืองและชนบท ซึ่งนำไปสู่การวางผังเมือง การที่นักภูมิศาสตร์ศึกษาโดยการพรรณามืองซึ่งประกอบด้วยแผนที่ประชากร การเก็บน้ำของดิน การใช้

ที่ดินและการจราจร เป็นการช่วยนักวางผังเมืองแก้ปัญหาในทางปฏิบัติเกี่ยวกับการกำหนดที่ตั้งของถนนหลวง ร้านค้าและอุตสาหกรรมแห่งใหม่ ขณะนี้นักภูมิศาสตร์เริ่มมีบทบาทสำคัญในหน่วยงานเกี่ยวกับการวางผังเมือง ไม่ว่าจะในฐานะที่ปรึกษาหรือในฐานะนักวางผังเมืองเอง ส่วนข้อเสียของภูมิศาสตร์แนวนี้ก็เหมือนแนวมุขย-แผ่นดิน คือ ขาดการสร้างกฎเกณฑ์ทั่วไป

สำหรับภูมิศาสตร์แนวการจัดตัวทางพื้นที่นั้น ก็มีทั้งจุดแข็งและจุดอ่อนเช่นกัน จุดแข็งประการแรกของภูมิศาสตร์แนวนี้คือ การให้ผลดีมากกว่าสองแนวแรกเกี่ยวกับการสร้างกฎเกณฑ์ทั่วไป ผลการพิจารณาของการศึกษาคณะหนึ่งเริ่มถูกนำมาใช้ในการศึกษาคณะต่อไป ในช่วงตอนปลายของทศวรรษที่ห้าสิบ ความสนใจส่วนมากพุ่งไปที่ทฤษฎีและความคิดคลาสสิกเกี่ยวกับการจัดตัวทางพื้นที่ ข้อยืนยันที่ยกขึ้นมาเหล่านี้ถูกทดสอบในเชิงประจักษ์ที่เข้มข้นมากยิ่งขึ้นกว่าการทดสอบที่เคยกระทำกันมา ข้อยืนยันเหล่านี้ยังถูกนำมาสร้างกฎเกณฑ์ใหม่สำหรับการทดสอบต่อไปอีก ทฤษฎีย่านกลางของคริสทัลเลอร์ถูกแทนที่ด้วยแบบจำลองทางพื้นที่ที่หลากหลายเกี่ยวกับระบบของเมืองและแบบแผนภายในเมือง แบบจำลองของฟอน ทุเนนและของเวเบอร์ยึดหลักจากข้อสันนิษฐานเชิงเหตุผลเกี่ยวกับพฤติกรรมที่สัมพันธ์กัน กิจกรรมทางเกษตรกรรม อุตสาหกรรมและเมือง แบบจำลองทั้งสองนี้วิวัฒนาการเป็นแบบจำลองทางแหล่งที่ตั้งที่ซับซ้อนมากยิ่งขึ้น ซึ่งครอบคลุมขอบเขตที่หลากหลายและเป็นจริงของพฤติกรรมแบบจำลอง ต่อมาคือ แบบจำลองของทอร์สเดน แสเกอร์สเตรนค์ ซึ่งเป็นแบบจำลองเกี่ยวกับการแพร่กระจายทางพื้นที่ แบบจำลองนี้ก้าวหน้าอย่างรวดเร็วจากประพจน์ง่าย ๆ เกี่ยวกับพื้นที่ที่เป็นเอกภูมิและประชากรที่เป็นเอกภูมิ สู่วิธีแบบจำลองที่ซับซ้อน บรรยายกระบวนการนานาชนิดซึ่งแต่ละชนิดเกี่ยวกับผลกระทบจากสิ่งกีดขวางและลักษณะของความไม่เป็นเนื้อเดียวกันในทางสังคมและเศรษฐกิจของตนเอง แม้แต่แบบจำลองกราฟิวิตเองก็ได้รับการดัดแปลงหลายอย่าง และวิวัฒนาการสู่แบบจำลองนามธรรมที่แตกกิ่งก้านสาขามากมาย ทาฟท์กล่าวว่า สภาพที่เป็นแบบการสร้างกฎเกณฑ์ทั่วไปในสาขาย่อยเหล่านี้ เห็นได้ชัดจากการศึกษาในช่วงปลายของทศวรรษที่ห้าสิบ การศึกษาในช่วงนี้แสดงให้เห็นถึงทัศนคติที่หลากหลายของทฤษฎีย่านกลาง การวิเคราะห์เชิงทำเลที่ตั้ง การแพร่กระจายทางพื้นที่และการวิเคราะห์ความลื่นไหล

จุดแข็งที่สุดอีกอย่างหนึ่งของทัศนคติการจัดตัวทางพื้นที่คือ การทับซ้อนในเชิงสหวิทยาการ สาขาวิชาอื่นมีสาขาย่อยที่เกี่ยวกับการสำแดงความหมายทางพื้นที่ ซึ่งทับซ้อนอย่างชัดเจนกับสาขาย่อยของภูมิศาสตร์ ตัวอย่างที่เห็นเป็นจำนวนมากคือ การทับซ้อนระหว่างขอบเขตทางพื้นที่ของเศรษฐศาสตร์และขอบเขตทางทฤษฎีของภูมิศาสตร์เศรษฐกิจดังที่แสดงในรูปที่ 2.2

รูปที่ 2.2 การทับซ้อนในเชิงสหวิทยาการ : เขตทับซ้อนระหว่างขอบนอกทางพื้นที่ของเศรษฐศาสตร์และขอบนอกทางทฤษฎีของภูมิศาสตร์เศรษฐกิจ

ที่มา : Taaffe, 1974, p.9

ตามรูปนี้เราจะเห็นว่า ใจกลางของเศรษฐศาสตร์คือ ทฤษฎีศาสตร์ทางเศรษฐกิจ จากใจกลางดังกล่าว เมื่อใกล้เข้ามายังขอบนอกทางพื้นที่ของเศรษฐศาสตร์คือสาขาย่อยอย่างเช่น การค้าระหว่างประเทศและพัฒนาการทางเศรษฐกิจซึ่งมีการทับซ้อนกับภูมิศาสตร์ และเมื่อเราพิจารณาสาขาย่อยต่อไป คือ เศรษฐศาสตร์ภูมิภาค วิทยาศาสตร์ภูมิภาค การวิเคราะห์เชิงทำเลที่ตั้ง และภูมิศาสตร์เศรษฐกิจแนวทฤษฎีแล้ว เราจะเห็นว่า การทับซ้อนจะมีมากยิ่งขึ้นไปอีก แทนที่จะเป็นการสร้างปัญหา ขอบเขตของการทับซ้อนระหว่างภูมิศาสตร์และศาสตร์ทางสังคมเหล่านี้ เป็นเรื่องของความร่วมมือกันในเชิงสหวิทยาการที่เป็นจริง ในช่วงทศวรรษที่หกสิบ ทาฟฟีกกล่าวถึงปรากฏการณ์ในช่วงนี้ดังกล่าวอย่างยินดีว่า ขณะนี้นักภูมิศาสตร์เศรษฐกิจแนวทฤษฎี นักวิทยาศาสตร์ภูมิภาคและนักเศรษฐศาสตร์ภูมิภาคมีแนวโน้มที่จะทำงานจากรรณกรรมร่วมกัน และมีแนวโน้มที่จะสื่อสารกับนักวิชาการสาขาอื่นภายในขอบเขตทับซ้อนนี้บ่อยครั้งกว่าผู้ร่วมงานที่อยู่ในสาขาย่อยอื่นของคนเสียอีก

ข้อแตกต่างที่จะต้องแยกคือ การทำความเข้าใจขั้นสุดยอดของงานของนักวิชาการเหล่านี้ในแกนกลางของวิชาที่แตกต่างกัน นักเศรษฐศาสตร์เกี่ยวกับคุณูปการขั้นสุดยอดของตนในทางทฤษฎีเศรษฐกิจ ส่วนทิศทางขั้นสุดท้ายของนักภูมิศาสตร์อาจเป็นอย่างหนึ่งอย่างใดในแกนกลางสามอย่าง คือ การเข้าใจที่ดียิ่งขึ้นในการจัดตัวทางพื้นที่โดยทั่วไป การเข้าใจที่ดียิ่งขึ้นในความสัมพันธ์ของมนุษย์และแผ่นดินโดยทั่วไป หรือการเข้าใจที่ดียิ่งขึ้นในสถานที่ ซึ่งอาจเป็นเมือง ภูมิภาค หรือชาติ ซึ่งทิศทางเหล่านี้แตกต่างจากทิศทางของนักวิชาการสาขาอื่น

เราอาจอ้างตัวอย่างงานที่ดั่งคั้นในอาณาเขตทับซ้อนนี้ และเล็ดรอดเข้าไปสู่สาขาย่อยที่เป็นแบบต้นตำรับมากขึ้น ความคิดที่พัฒนาโดยฟอน ทุเนน เวเบอร์และเลอชได้รับการดัดแปลงในเชิงทฤษฎีในอาณาเขตทับซ้อนนี้ ความคิดเหล่านี้ถูกทำให้มีลักษณะเป็นพื้นที่ที่ชัดเจนยิ่งขึ้นโดยนักภูมิศาสตร์เศรษฐกิจแนวทฤษฎี เช่น การ์ริสัน และเบอร์รี ปัจจุบันนี้ลำดับศักดิ์ของความเป็นเมืองอาณาเขตของการสัญจรประจำวัน ผลกระทบของค่าขนส่งหรือพื้นที่ที่ตั้งของกิจกรรมทางเศรษฐกิจต่างประเภทกัน กำลังถูกศึกษาโดยนักภูมิศาสตร์หลายแนว แบบจำลองโปรแกรมเชิงเส้น เป็นตัวอย่างที่เป็นปัจจุบัน แบบจำลองนี้ถูกใช้ในวิชาภูมิศาสตร์ เพื่อบ่งชี้ข้อยุติค่าใช้จ่ายต่ำสุด หรือประโยชน์สูงสุดสำหรับปัญหาการจัดสรรที่สลับซับซ้อน แบบจำลองนี้ถูกทำให้มีรูปแบบเป็นพื้นที่มากยิ่งขึ้นในรูปของแบบจำลองการจัดสรรภูมิภาค ซึ่งถูกใช้ในการสร้างแผนที่แสดงการจัดสรรทรัพยากรที่จะเกิดประโยชน์สูงสุดหรือค่าใช้จ่ายต่ำสุดภายในภูมิภาค แผนที่ที่เรียกว่า optimal map เหล่านี้ถูกนำไปเปรียบเทียบกับแผนที่จริง ๆ ของปรากฏการณ์อย่างเดียวกัน แผนที่

เหล่านี้ใช้ในการวิเคราะห์ที่เน้นเหตุผลว่าเพราะเหตุใดแบบแผนจริง ๆ ในภูมิภาคที่กำหนดจึงไม่ลงรอยกัน แบบแผนที่เรียก optimal pattern ในทำนองเดียวกันยังสามารถอ้างแบบจำลองการปฏิสัมพันธ์ทางพื้นที่ และโครงข่ายขนส่งตระกูลต่าง ๆ ที่หลากหลาย เป็นตัวอย่างความคิดซึ่งถูกศึกษาและดัดแปลงในอาณาเขตทับซ้อน และถูกปรับใช้ในการศึกษาทั้งในภูมิศาสตร์แนวพื้นที่และแนวภูมิภาค

นอกจากเศรษฐศาสตร์แล้ว อาณาเขตทับซ้อนกับสังคมวิทยาเป็นอีกเรื่องหนึ่งที่มีการแลกเปลี่ยนเชิงสหวิทยาการ ณ ขอบนอกทางพื้นที่ของสังคมวิทยาคือ นักสังคมวิทยาเมือง นักนิเวศน์วิทยามนุษย์และนักประชากรศาสตร์ ซึ่งงานของเขาทับซ้อนกับนักภูมิศาสตร์ประชากร นักภูมิศาสตร์สังคมและนักภูมิศาสตร์เมือง การศึกษาการแพร่กระจายเป็นอย่างดี ซึ่งกระทำภายในอาณาเขตทับซ้อนนี้ มีอยู่ระยะหนึ่งที่ทฤษฎีเกี่ยวกับการแพร่กระจายมีความสำคัญในวิชาสังคมวิทยา การแพร่กระจายทางพื้นที่ถูกก่อรูปโดยนักภูมิศาสตร์เฮเกอร์สเตรนส์และต่อมาถูกดัดแปลงโดยกลุ่มนักภูมิศาสตร์ นักสังคมวิทยาและนักวิชาการด้านอื่น ๆ ความคิดและแบบจำลองเกี่ยวกับกับการอพยพก็มีประวัติศาสตร์ทำนองเดียวกัน

ในช่วงระยะเวลาครั้งแรกของศตวรรษ 1970 อาณาเขตทับซ้อนกับจิตวิทยาได้รับการเติบโตพัฒนาจนเห็นได้ชัด เมื่อแนวทางพฤติกรรมของวิชาภูมิศาสตร์ถูกขยาย เราอาจบ่งชี้งานเกี่ยวกับพื้นที่ส่วนบุคคลและการปรากฏขึ้นมาของจิตวิทยาสิ่งแวดล้อมในขณะที่อยู่ในขอบเขตทางพื้นที่ของจิตวิทยา นักภูมิศาสตร์ในอาณาเขตทับซ้อนนี้ได้สร้างผลการศึกษาแนวรับรู้ (perceptive study) เกี่ยวกับประเด็นอย่างเช่น ทัศนคติเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อม โอกาสในเชิงสันตนาการ พื้นที่ดำเนินงานภายในเมือง แผนที่ทางความคิด นักภูมิศาสตร์เหล่านี้พยายามจะพัฒนาทฤษฎีเกี่ยวกับ โครงสร้างเชิงประจักษ์ (cognitive structure)

ดังนั้น ด้วยการกระตุ้นให้นักภูมิศาสตร์ได้ท่องเที่ยวเข้าไปในผืนดินที่คุ้นเคยบางแห่งที่อยู่ในเขตแดนของสาขาวิชาอื่น ทักษะการจัดตัวทางพื้นที่สัมพันธ์กับการแลกเปลี่ยนในเชิงสหวิทยาการที่ต่อเนื่อง ในระยะยาวการแลกเปลี่ยนดังกล่าวอาจพิสูจน์ให้เห็นว่า มีความสำคัญในการสร้างความเติบโตให้แก่การวิจัยทางสังคมศาสตร์มากกว่าจะเป็นการอยู่รอดหรือการสิ้นสุดของวิชาใดวิชาหนึ่ง

ในด้านลบของแนวการจัดตัวทางพื้นที่ ก็มีบางสิ่งที่จะต้องพูดถึง การสร้างความเป็นนามธรรมแก่แบบแผนทางพื้นที่นำมาซึ่งอันตรายของการให้ความสนใจกับแบบแผนทางเรขาคณิตที่ไร้ประโยชน์ สิ่งล่อใจให้นักภูมิศาสตร์แนวนี้คิดก็คือ แบบจำลองทางพื้นที่ใด ๆ ก็มีค่า

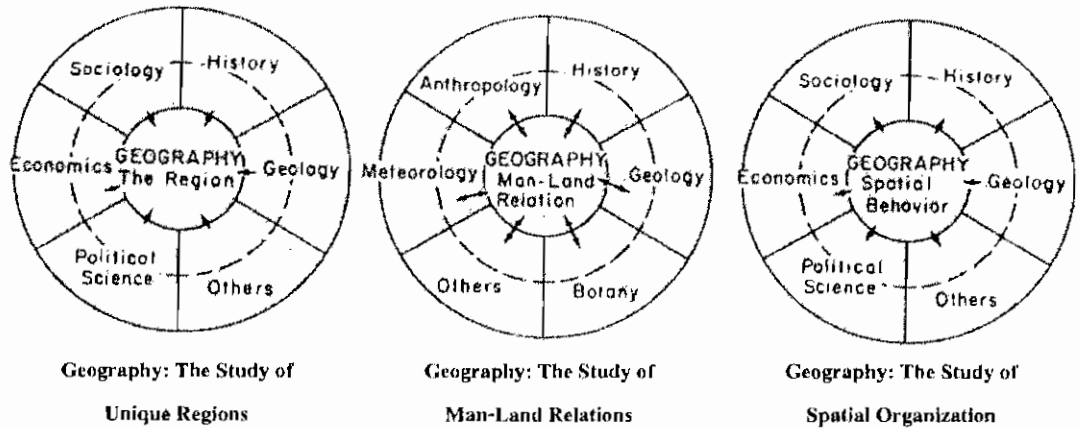
ควรแก่การศึกษา ผลของความคิดอย่างนี้คือ การวิจัยบางส่วนอาจทุ่มเทกับปัญหาที่มีประโยชน์น้อยในทางสังคม ในขณะที่มีปัญหาหลายปัญหาที่มีความสำคัญต่อสังคม ไม่มีองค์แห่งทฤษฎี ตัวอย่างคือ การศึกษาผลกระทบข้างเคียงทางพื้นที่ที่มีอรรถประโยชน์ในทางสังคมมากกว่า การศึกษาการค้าขาย แต่พลังของการวิจัยจำนวนมากถูกทุ่มเทการศึกษาอย่างหลัง ดังเช่นทฤษฎีย่านกลางตกอยู่ในบังคับของการรีโอและวางสูตรใหม่ซ้ำแล้วซ้ำเล่า

หัวข้อบรรยาย 2.4

แนวโน้มปัจจุบันของภูมิศาสตร์ทั้งสามแนว

ภูมิศาสตร์ทั้งสามแนวต่างมีจุดแข็งและจุดอ่อนในตัวเอง ทาฟฟี (Taaffe, 1974) เรียกร้องว่า ภูมิศาสตร์จะต้องเป็นแบบ “พหุนิยมเชิงปฏิบัติ” (pragmatic pluralism) กล่าวคือ มีลักษณะเป็นแบบการสร้างหลักทั่วไปที่สามารถนำไปใช้ประโยชน์แก่สังคมได้ และคงไว้ซึ่งแนวทางทั้งสามแนว มากกว่าจะยึดแนวทางใดที่ที่สุดและทอดทิ้งแนวอื่น ๆ อีกสองแนวไปเสีย รูปที่ 2.3 นอกจากแสดงให้เห็นถึงความมีทั้งจุดแข็งและจุดอ่อนในตัวเองของภูมิศาสตร์แต่ละแนวแล้ว รูปดังกล่าวยังมีนัยอีกว่าแนวทางทั้งสามยังต้องคงไว้ในวิชาภูมิศาสตร์ปัจจุบัน

แนวการศึกษาวิจัยที่ทับซ้อนกันของวิชาภูมิศาสตร์ทั้งสามแนว เป็นภาพสะท้อนของลักษณะที่ทาฟฟีเรียกร้องดังกล่าว แม้กระนั้นก็ยังกล่าวได้ว่า ภูมิศาสตร์ทั้งสามแนวมีบทบาทไม่เท่าเทียมกัน แนวการจัดตัวทางพื้นที่เป็นแนวหลักของวิชาภูมิศาสตร์สมัยปัจจุบัน หนังสือภูมิศาสตร์สาขาย่อยหลายเล่มที่พิมพ์เผยแพร่ในสมัยปัจจุบันนี้ มักเลือกใช้แนวการจัดตัวทางพื้นที่เป็นหลัก โดยมีแนวนิเวศและแนวท้องที่ศึกษาเสริม ตัวอย่างคือหนังสือ **Geography of Transportation** ของทาฟฟีและคณะ (Taaffe et al., 1996) ในหนังสือนี้ ทาฟฟีและคณะอธิบายถึงเหตุที่เน้นหนักแนวการจัดตัวทางพื้นที่ว่า ในการทำความเข้าใจการขนส่งที่ขณะนิเวศไม่เป็นที่น่าพอใจ เพราะเราจำเป็นต้องพิจารณาปัจจัยต่าง ๆ มากกว่าปัจจัยทางสิ่งแวดล้อม ส่วนที่ชนะเชิงบูรณาการ ก็ทำให้เราต้องศึกษาแง่มุมของการขนส่งมากมายเกินไป สิ่งที่นักภูมิศาสตร์สนใจการขนส่งคือส่วนที่มีนัยทางพื้นที่ การศึกษาการขนส่งในแนวการจัดตัวทางพื้นที่ไม่จำกัดให้นักภูมิศาสตร์ให้ อยู่เฉพาะปรากฏการณ์ชุดหนึ่งชุดใด เช่น ปรากฏการณ์ทางเศรษฐกิจ การเมือง สังคม หรือจิตวิทยา เป็นต้น เท่านั้น แต่ยังทำให้นักภูมิศาสตร์พิจารณาปรากฏการณ์ทั้งหลายเหล่านี้

รูปที่ 2.3 การดำรงอยู่ด้วยกันของภูมิศาสตร์ทั้งสามแนว :

ภูมิศาสตร์ภูมิภาคที่เน้นหนักการบูรณาการข้อเท็จจริงที่หลากหลายเข้ามาอยู่ในภาพของลักษณะเฉพาะของภูมิภาค ขยายความรู้ของเราในเรื่องสถานที่ แต่ละเลยมุมมองเชิงระบบของทำเลที่ตั้ง ภูมิศาสตร์แนวความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์และแผ่นดิน บูรณาการความรู้จากสาขาวิชาอย่างเช่น อนุนิยศาสตร์ มานุษยวิทยา ประวัติศาสตร์ ธรณีวิทยา และพฤกษศาสตร์ เป็นต้น แต่ก็ละเลยแง่มุมที่สำคัญ คือตัวพื้นที่เอง ส่วนภูมิศาสตร์ที่ศึกษาการจัดตัวทางพื้นที่ พัฒนาคำอธิบายทั่วไปเกี่ยวกับผลกระทบของพื้นที่ และคุณลักษณะทางพื้นที่ต่อพฤติกรรมของมนุษย์ ซึ่งสร้างกฎเกณฑ์ทั่วไปสำหรับใช้แก่ปรากฏการณ์ต่าง ๆ ได้อย่างหลากหลาย

ที่มา : Morrill, 1974, p.xii

แยกจากกันหรือในฐานะที่มีความสัมพันธ์ระหว่างกัน กล่าวคือ ภูมิศาสตร์ขนส่งแนวนี้ไม่ต้องพิจารณาแง่มุมทุกแง่มุมของปรากฏการณ์ แต่เน้นหนักในเบื้องต้นที่แง่มุมของปรากฏการณ์ที่มีการลำแดงปรากฏทางพื้นที่ในรูปของแผนที่หรือการวิเคราะห์ทางพื้นที่ ดังนั้น ทาฟฟ์และคณะจึงเลือกเน้นหนักที่แนวการจัดตัวทางพื้นที่ แต่ในบางแง่มุมของการขนส่ง แนวนิเวศและแนวท้องที่ศึกษาก็ถูกนำมาใช้ประโยชน์

หัวข้อบรรยาย 2.5

สรุป

ดังที่ได้กล่าวมาแล้วในเรื่องที่ 1 วัตถุประสงค์ของวิชาภูมิศาสตร์มีสามอย่างที่แตกต่างกัน คือ เพื่อค้นพบความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์และสิ่งแวดล้อมของมนุษย์ เพื่อทำความเข้าใจลักษณะเฉพาะที่แตกต่างจากแห่งอื่นของสถานที่หรือภูมิภาค และเพื่ออธิบายแบบแผนของพื้นที่หรือการปฏิสัมพันธ์ทางพื้นที่อย่างเป็นระบบ วัตถุประสงค์ทั้งสามอย่างแม้จะแตกต่างกัน แต่ก็สัมพันธ์กัน วัตถุประสงค์ทั้งสามอย่างนี้สะท้อนการมองโลกของนักภูมิศาสตร์ เนื้อหาของภูมิศาสตร์ทั้งสามแนวที่มีลักษณะทับซ้อนและแยกขาดจากกันแสดงถึงการมองโลกของนักภูมิศาสตร์ที่มีลักษณะที่แตกต่างแต่สัมพันธ์กัน ลักษณะดังกล่าวนี้จะเห็นได้จากเหตุการณ์หลายอย่าง คือ การศึกษาวิจัย การจัดหลักสูตรในมหาวิทยาลัย ที่สะท้อนให้เห็นว่า การเน้นหนักของวิชาภูมิศาสตร์อยู่ที่แนวไหน สำหรับสมัยปัจจุบันอาจกล่าวได้ว่า เป็นยุคของภูมิศาสตร์แนวการจัดตัวทางพื้นที่ ที่มีภูมิศาสตร์อีกสองแนวเสริม